

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2023)

Eren ERTÜRKOĞLU

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı
erenerturkoglu@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5425-7819>

Muhtasar ve İlaveli Satırlı Bir Ahterî-i Kebîr Nüshası

*A Concise and Supplemented Subline Copy of
Ahterî-i Kebîr*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.03.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 19.04.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2023

Atıf/Citation

Ertürkoğlu, E. (2023). Muhtasar ve ilaveli satırlı bir Ahterî-i Kebîr nüshası. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(1), 213-234. <https://doi.org/10.34083/akaded.1266014>

Ertürkoğlu, E. (2023). A concise and supplemented subline copy of Ahterî-i Kebîr. *Journal of Academic Language and Literature*, 7(1), 213-234. <https://doi.org/10.34083/akaded.1266014>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Osmanlı dönemi sözlük literatürü içerisinde kendine has özellikleri ile bir sözlük geleneği oluşturan satırlı tercümeli sözlükler; kelime karşılığı kelime olarak hazırlanması, okurun pratik bir şekilde aradığını bulabilmesine imkân sunması gibi özellikleri nedeniyle oldukça rağbet görmüştür. Osmanlı dönemi öncesinde *Bahşayış Lugati*, *Mukaddimetü'l-Edeb* gibi önemli sözlüklerle başlayan satırlı tercümeli sözlük geleneği, ilerleyen dönemlerde kimi isimli kimi isimsiz birçok eserle yaşamaya devam etmiştir. Osmanlı dönemi sözlük geleneğinde büyük öneme sahip sözlüklerden biri de Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisarî (ö. 968/1560-61) tarafından telif edilen *Ahterî-i Kebîr*'dir. Bu sözlük Osmanlı dönemi sözlük literatürü içerisinde Arapça-Türkçe sözlükler arasında yer alan ve telif edildiği dönemden itibaren oldukça fazla rağbet gören bir sözlüktür. Yurt içi ve yurt dışındaki yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan sözlüğün muhtasar nüshaları da yer almakta olup bu muhtasar nüshalardan biri de satırlı sözlük formunda oluşturulmuştur. Bu çalışmada ilgili nüshanın hem satırlı sözlük geleneği ile irtibatı kurulacak hem de nüshanın hususi yönleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, satırlı sözlük, *Ahterî-i Kebîr*, muhtasar.

Abstract

The subline translated dictionaries, which constitute a dictionary tradition with their unique features in the dictionary literature of the Ottoman period, were very popular due to their features such as being prepared as a word for word and allowing the reader to find what they are looking for in a practical way. The tradition of dictionaries with subline translation, which started with important dictionaries such as Bahşayış Lugati and Mukaddimetü'l-Edeb before the Ottoman period, continued to live with many works, some named and some unnamed, in the following periods. One of the dictionaries of great importance in the dictionary tradition of the Ottoman period is Ahterî-i Kebîr, which was written by Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisarî (d. 968/1560-61). This dictionary is one of the Arabic-Turkish dictionaries in the Ottoman period dictionary literature and has been very popular since its writing. There are also concise copies of the dictionary, which has many copies in manuscript libraries in the domestic and foreign, and one of these concise copies has been created in the form of a subline dictionary. In this study, the relevant copy will be connected with the subline dictionary tradition and the special aspects of the copy will be tried to be revealed.

Keywords: Dictionary, subline dictionary, *Ahterî-i Kebîr*, concise.

Giriş

Sözlükler, şekli özellikleri yönüyle manzum ve mensur olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mensur sözlüklerin bir alt dalı olup Yusuf Öz'ün belirttiğine göre “eğitim öğretim amaçlı sözlükler” kategorisinde yer alan sözlükler, kaynak dildeki kelimelerin altına hedef dildeki karşılıkların yazılması şeklinde oluşturulan satıraltı sözlüklerdir. Bu sözlüklerde kelimelerin az bilinen anlamları verilmeyip kaynak dildeki sözcüğün yalnızca en yaygın olan karşılığı verilmiştir. Satıraltı sözlükler, sözlüğün kolay okunması ve bu yolla ezberlenmesi, aranılan kelimelerin kolayca bulunması gibi gayeler göz önünde tutularak hazırlanmaktadır (Öz, 2010, s. 64-65).

Satıraltı tercüme tekniğiyle oluşturulmuş Türkçe sözlüklerin en eskilerinden biri *Bahşayış Lugati* ismiyle bilinen sözlüktür. Bu sözlüğün telif tarihi 308/920 olup Arapça-Farsça-Eski Oğuzca çok dilli bir sözlüktür (Turan, 2001, s. 17). Bir diğeri ise Zemaşerî'nin *Mukaddimetü'l-Edeb*'idir. Telif tarihi kesin olarak bilinmeyen eserin, Zemaşerî'nin ölüm tarihinden ve eseri sunduğu kişi olan Atsız b. Muhammed b. Anuş Tigin'in tahtta kaldığı süreden hareketle 521-538/1128-1144 yılları arasında yazılmış olduğu söylenebilir. Birçok nüshası bulunan eserin, en eski tarihli nüshaları satıraltı Harezmi Türkçesi ve Farsça tercümeli olanlarıdır (Yüce, 2017, s. 8). Bu iki önemli sözlüğün yanı sıra Osmanlı dönemi sözlük literatürü içinde *Lugât-ı Dânisten*¹, *Mirkatü'l-Luga*², *Lugât-ı Müşkilât-ı Eczâ*³, *Kitâbü'l-Müsellese*⁴, *Çulluk Kapan Lugati*⁵ ve daha başka birçok sözlüğün⁶ satıraltı tercümeli olarak hazırlandığı görülmektedir.

Ahterî-i Kebîr orijinalinde satıraltı tercümeli bir şekilde oluşturulmuş sözlüklerden değildir. Klasik usule uygun bir biçimde kaynak ifadenin yanına hedef ifade gelecek şekilde oluşturulmuştur.

¹ Şirvan Kalsın - Mahmut Kaplan, “Müellifi Meçhul Bir Lugat: Haza Kitab-ı Lugat-ı Dânisten”, *Journal of Turkish Studies*, 4/4, (2009), 555-598.

² Marwa Hassan, *16. Yüzyıla Ait Arapça Türkçe Sözlük Mirkatü'l-Luga (Metin-İnceleme-Dizin)* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

³ Sibel Murad, *Lügat-ı Müşkilât-ı Eczâ Derviş Siyâhî Lârendevî (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)*, C. 2 (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁴ Tuğba Poçan, *Türkçe Satıraltı Bir Sözlük: Kitâbü'l-Müsellese* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

⁵ Muhsin Uygun, *Çulluk Kapan Lugati (İnceleme-Metin-Dizin)* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

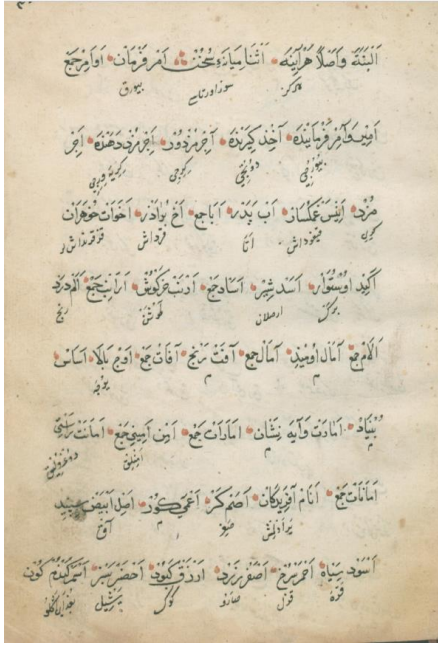
⁶ Detaylı bilgi için bkz. Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2010), 65.

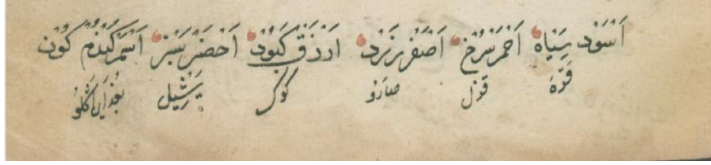
1. Görsel: *Ahterî-i Kebîr fi'l-Luga*, 1540, v. 173b-174a.

Görselde *Ahterî-i Kebîr* nüshalarından biri yer almakta olup şekil olarak sayfaya yayılmış bir biçimde oluşturulduğu görülmektedir. Diğer *Ahterî-i Kebîr* nüshaları incelendiğinde de benzer bir durumun olduğu görülecektir. Ancak çalışmamızda inceleyeceğimiz *Ahterî-i Kebîr* nüshası biçimsel değişikliğe uğratılmış, aslı hali değiştirilerek satırlı sözlük biçimine dönüştürülmüş bir nüshadır. Satırlı tercümelî sözlüklerin şekil-içerik ve işlev eksenli yapısı, Osmanlı dönemi sözlük geleneği içerisinde çok önemsenen, yaygın kullanımı olan *Ahterî-i Kebîr*'in muhtasar olarak satırlı tercümeye dönüştürülmesini mümkün kılmıştır. Osmanlı dönemi sözlük geleneği içerisinde satırlı sözlüklerin şekil-içerik ve işlevine dair özellikleri aşağıda yer almaktadır:

Satırlı sözlükler genellikle iki dilli hazırlanmaktadır. Ancak çok dilli sözlüklerin oluşturulmasında da satırlı tercüme tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı döneminde hazırlanan satırlı tercümelî sözlüklerde iki dilli olanlar Farsça-Türkçe ve Arapça-Türkçe şeklinde görülmektedir. Üç dilli sözlüklerde ise kaynak metin Arapça, hedef diller ise Farsça ve Türkçedir.

2. Görsel: [Lugat], 3707, v. 30a.

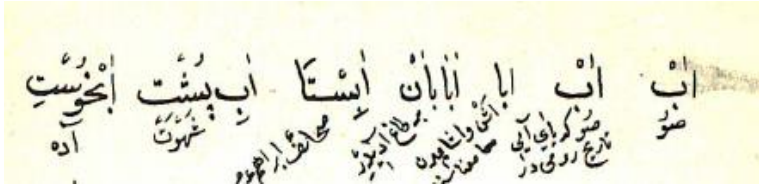
Yukarıda yer alan sözlük örneği, içinde *Lugat-ı Şâhidî*, *Lugat-ı Dânisten* ve isimsiz iki ayrı sözlüğün de yer aldığı bir lugat mecmuasından alınmıştır. Bu sözlük, üç dilli bir sözlük olup kaynak dil Arapça, hemen yanında Farsça karşılığı ve satır altında ise Türkçe karşılıkları verilecek şekilde oluşturulmuştur. Üç dilde renklerin sunulduğu kısmın okunuşu şu şekildedir:

Ar.	Esved	Ahmer	Aşfer	Ezraç	Ahđar
Fa.	Siyâh	Surh	Zerd	Kebüd	Sebz
Tr.	Çara	Çızıl	Şaru	Gök	Yeşil

Satıraltı tercümeli sözlüklerde amaç okurun pratik bir şekilde aradığını bulabilmesi ve kolayca öğrenebilmesidir. Bu nedenle satıraltı tercümeli sözlükler genellikle alfabetik

⁷ Aynı görselin yakınlaştırılmış halidir.

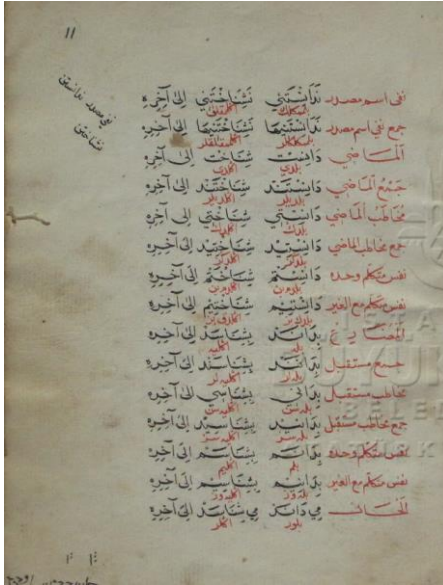
olarak dizilir ve bir kelimeye karşılık bir kelime olacak şekilde kurgulanırlar. Ancak elbette tertipsiz ve kelime karşılığı açıklamalı izahların bulunduğu satırlı sözlük örnekleri de mevcuttur.

3. Görsel: *Lugat*, 2427, v. 1b.

Yukarıda yer alan Farsça-Türkçe sözlükte kimi kelimelerin karşılıkları tek bir kelime ile karşılanmaktayken kimi kelimelerin karşılıkları ise açıklanarak verilmiştir:

Satırlı sözlüklerin bazılarında dil öğretimi gayesinin de öne çıktığı ve bir dilin gramer özelliklerinin kelimeler aracılığıyla örneklendiği görülebilmektedir.

4. Görsel: *Lugat-ı Farsî*, K0262/2, v. 11a.

Yukarıda yer alan görsel, bir lugat mecmuasında yer almakta olup fiil çekimlemesi örneği sunmaktadır. Böylelikle satırlı sözlük fonksiyon bakımından gramer öğretimi amacıyla kullanılmış olmaktadır:

“(…) cem‘-i nefy-i ism-i maşdar nedānisteniḥā-bilmeklikler neşināhteniḥā-anlaşmaçlıklar; el-māzī dānist-bildi şināht-anladı; muḥāṭabū‘l-māzī dānistīd-biliş şināhtīd-anladı; cem‘-i muḥāṭabū‘l-māzī dānistīd-bildiğiniz şināhtīd-anladınız; nefs-i mütekellim-i vaḥide dānistem-bildim ben şināhtem-anladım ben (...)”

Satırlı sözlüklerde kaynak ifadeler ile hedef ifadeler arasındaki farkı belirginleştirmek için yazının boyutu farklılaştırılabilir. Böylelikle iki ifade birbirinden ayrılmış ve okura okuma kolaylığı sağlanmış olacaktır.

5. Görsel: *Vesiletü'l-Makâsîd ilâ Ahseni'l-Merâsîd [fî Lügati'l-Fürs]*, 4081, v. 11b-12a.

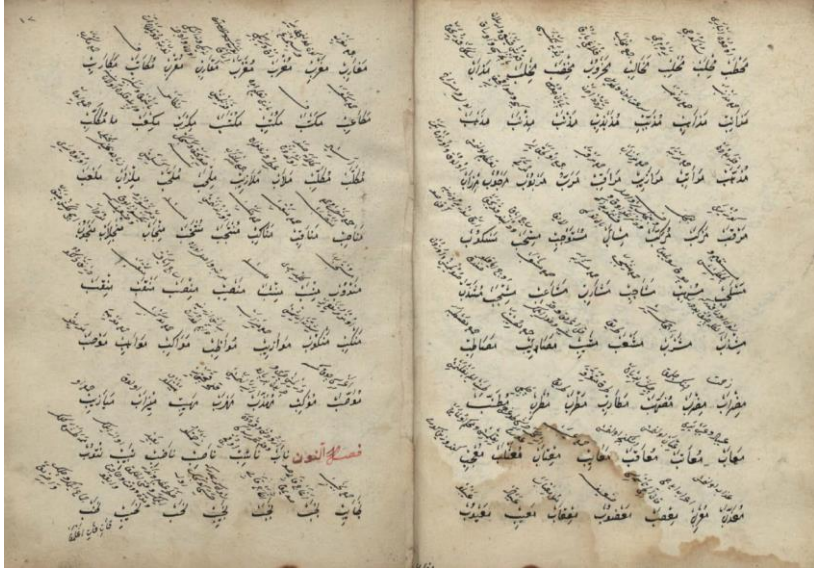
Yazı boyutu farklılığında olduğu gibi kaynak sözcükler ile hedef sözcükler arasındaki farkı belirginleştirmek amacıyla bazı satırlı tercümelî sözlüklerde mürekkep rengi bakımından farklılıklar görülebilmektedir. Aşağıda yer alan görselde kaynak sözcükler siyah mürekkeple yazılırken hedef sözcükler kırmızı mürekkeple yazılmıştır:

6. Görsel: *Lugat-ı Farsî*, K0262/2, v. 14b-15a.

Satırlı tercümelî sözlüklerde kimi zaman hedef sözcük kaynak sözcüğün altına değil, üstüne veya yanına yazılır. Bu çalışmada incelenecek olan muhtasar *Ahter-i Kebir* nüshası da kaynak metnin altta, hedef metnin üstte olduğu ancak usul açısından satırlı sözlük kapsamında değerlendirilebilecek bir nüshadır. Aşağıda yer alan

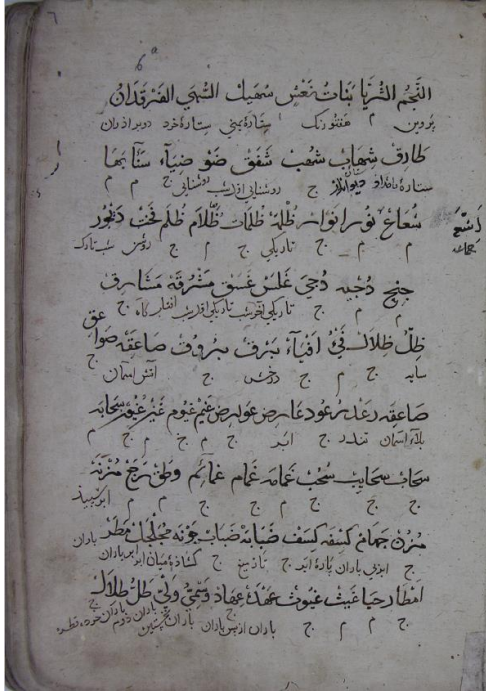
görselde kaynak sözcüklerin çoğunlukla üstüne, kimi zaman da altına ve yanına hedef sözcüklerin yazıldığı görülmektedir:

7. Görsel: *Lugat*, 2015, v. 11b-12a.

Sıralı tercümeli sözlüklerde -yukarıda adı geçen bilinen sözlükleri dışarıda bırakacak olursak- genellikle müellif ismi, eser ismi ve dibace kısımları yer almamaktadır. Burada kastedilen sıralı tercümeli sözlükler Eleazar Birnbaum'un belirttiğine göre, medrese öğrencilerinin Arapça ve Farsça metinlerin tercümesini yapabilmelerini kolaylaştırmak için de üretilebiliyordu. Talebelerin pratik faydasını gözeten bu eserlerde dibace kısımları birçok hususta tasarruf sağlamak amacıyla yer almıyordu. Çünkü sözlük metninin haricinde kalan her kısım ekstra zaman, kâğıt ve mürekkebin harcanması anlamına geliyordu. Talebelerin ise bu ekstra maliyet için yeterli bütçesi yoktu (Birnbaum, 2002, s. 66).

Sıralı tercümeli sözlüklerin pratik fayda sağlaması amacıyla üretilmesi kelimelerin karşılıklarının verildiği bazı kısımlarda tasarruflu davranılarak kelimelerin karşılığını vermek yerine kısaltmalarla ifade edilmesine yol açmıştır. Örneğin, kimi kaynak sözcüğün altında yazan mim (م) harfi, *mislihi* yani benzeri anlamını, cim (ج) harfi *cem'* yani çoğul anlamını, fe (ف) harfi *ma'rûf* yani bilinen anlamını, gayn (غ) harfi de *gayrihi* yani bir başka örnek anlamını vermektedir (Hassan, 2017, s. 12). Aşağıda yer alan görselde ilgili kısaltmalardan bazıları görülmektedir:

8. Görsel: Mukaddimetü'l-Edeb, 2768, v. 6a.

Satıraltı tercümeli sözlüklerde kaynak sözcükler ve hedef sözcükler arasındaki farkı belirginleştirmek için genellikle yazı boyutu ve mürekkep renginin farklılaştırıldığı; bu tarz sözlüklerin genellikle iki dilli hazırlanmakla birlikte bazı örneklerinin ise çokdilli olduğu; kimi satıraltı tercümeli sözlükte kaynak sözcüğün karşılığı hedef dilden bir sözcük ile verilirken kimi satıraltı tercümeli sözlükte ise birden fazla sözcük ile karşılık verildiği; kimi satıraltı tercümeli sözlükte dil öğretimi gayesinin de görülebildiği; satıraltı tercümeli sözlüklerin büyük çoğunluğunda eser ve müellif isminin yer almadığı; hedef sözcüklerin bazen satır üstüne veya yanına yazılabildiği ve bazı durumlarda hedef sözcükler kullanmak yerine kısaltmaların kullanılabildiği tespit edilmiştir.

Çalışmamızda inceleyeceğimiz eser, orijinal halinde satıraltı sözlük olarak kurgulanmamış fakat ihtisar edilirken -muhtemelen daha kullanışlı olacağı düşüncesiyle- satıraltı sözlük biçimine getirilen *Ahterî-i Kebîr*'in muhtasar ve ilaveli bir nüshasıdır. İncelemeye geçmeden önce *Ahterî-i Kebîr* hakkında genel bilgi verilecektir.

1. *Ahterî-i Kebîr* Hakkında

Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisarî (ö. 968/1560-61) tarafından yazılan *Ahterî-i Kebîr*, Arapça-Türkçe bir sözlük olup müellifin belli başlı Arapça kaynaklardan

faýdalanarak 952/1545 yılında 24497 kelime olarak tamamladığı bir eserdir. *Ahterî-i Kebîr*'in genel özellikleri şu şekildedir:

- a) Arapça kelimeler, sülâsî ve rubâî kökleri dikkate alınmaksızın yazılışlarına göre alfabetik olarak tertip edilmiştir.
- b) Çok kullanılan kelimeler seçilip alınmış; böylelikle kitabın hacmi küçülüp bir el lügatı haline gelmiştir.
- c) Kelimelerin karşılıkları mümkün olduğu kadar Türkçe verilmiş; bunun yanı sıra eş anlamlı bir diğer Arapça kelimeyle de pekiştirilmiştir.
- ç) Verilen mânaya göre kelime bir Arapça örnek cümle içinde kullanarak dile hâkimiyet kazandırılması amaçlanmıştır (Kılıç, 1989, s. 184).

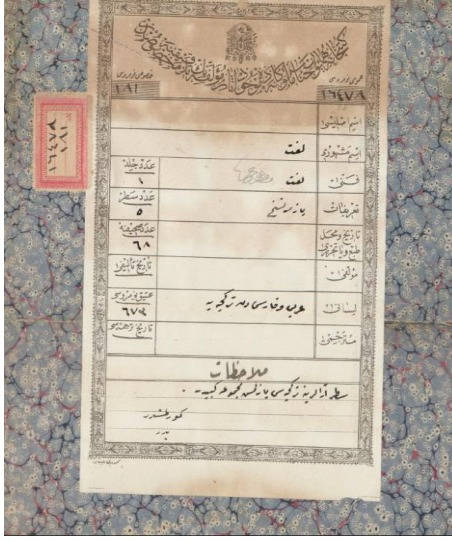
Müellifin *Ahterî-i Kebîr*'de modern sözlüklerde olduğu gibi sözcükleri alfabetik olarak sıralaması, sözcüklere örnekler getirmesi, 13-15. yüzyıl Türkçesinin özelliklerini yansıtmaması, yazıldığı bölgenin 16. yüzyıldaki ağız özelliklerini ortaya koyması ve birçok bilim dalı ile ilgili terminolojiyi sunması, eseri Osmanlı dönemi telif geleneği içerisinde oldukça önemli bir konuma getirmektedir (Kartal, 2013, s. 28). Birçok yazma ve matbu nüshası bulunan eser hakkında kitap, tez ve makale formatında birçok çalışma yapılmıştır (2013, s. 24-28).

Osmanlı dönemi sözlükçülük geleneği içinde *Ahterî-i Kebîr* önemli bir sözlük olduğu için birçok istinsahı yapılmış ve kimi müstensihler yahut mürettepler tarafından da muhtasarlara ortaya konmuştur (Kılıç, 1989, s. 185). *Ahterî-i Kebîr*'in tarafımızca tespit edilen bir muhtasar bir nüshası aşağıda incelenecek ve hususi yönleri belirtilmeye çalışılacaktır.

2. *Ahterî-i Kebîr*'in İlaveli Muhtasarı

2.1. Tespit

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No. 5801'de *Lugat'a Dair Bir Risâle* ismiyle kayıtlı eserin kütüphane kaydında ve çevrimiçi katalog bilgisinde yer alan herhangi bir ibare onun *Ahterî-i Kebîr* ile ilgisine dair bir ipucu vermemektedir.

9. Görsel: *Lugat'a Dair Bir Risâle*, 5801.

Kütüphane kaydındaki bilgiler şu şekildedir:

“İsm-i meşhûrî: Luğat

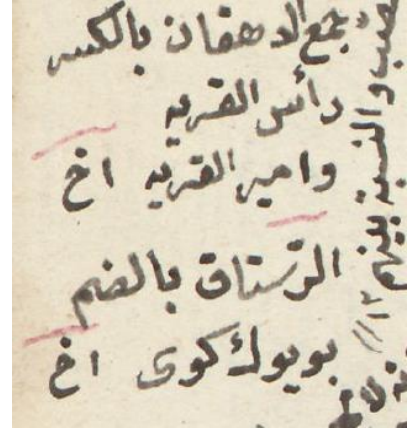
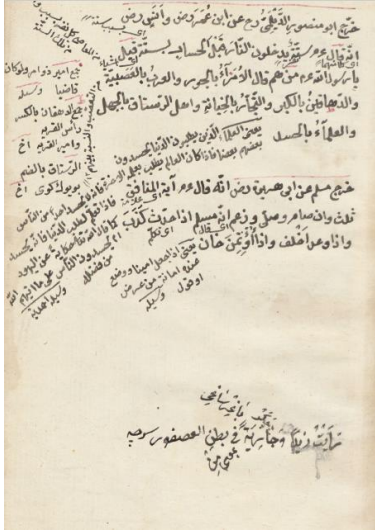
Fenni: Luğat

Ta'rifât: Yazısı nesih

Lisânî: ‘Arabî ve Fârisiden Türkçeye

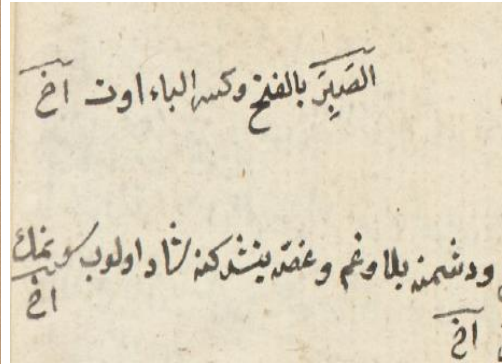
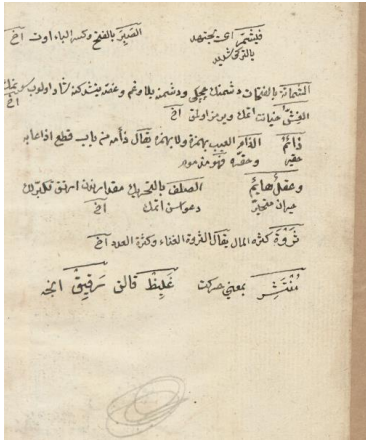
Mülâhazât: Şatır aralarına Türkçesi yazılmış mecmu‘a gibidir.”

Eserin içeriğinde de *Ahterî-i Kebîr*'in bir muhtasarı olduğuna dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Nüshada sözlük metninden sonra vikaye yaprakları yer almaktadır ve o vikaye yapraklarının bir kısmında fevaid kayıtları bulunmaktadır. Bu kayıtların bir bölümünde Hz. Peygamber'in iki tane hadis-i şerifi ve izahları yer almakta olup yan taraflarında ve devamında gelen sayfalarda ise bir kısım sözlük parçaları - satırlıta değil yan yana- verilmiştir. Eserin, *Ahterî-i Kebîr*'in muhtasarı olduğunu tespit etmemize yardımcı olan ipucu, vikaye yapraklarında yer alan bu sözlük parçalarında madde başlarının altının çizilerek “خ-ا” harflerinin kısaltma olarak konulması olmuştur. Malum olduğu üzere yazma eserlerde bazen eser isimleri kısaltılarak yazılabilmektedir. Burada da müstensih “Ahterî” ifadesini kısaltarak belirtmiştir:

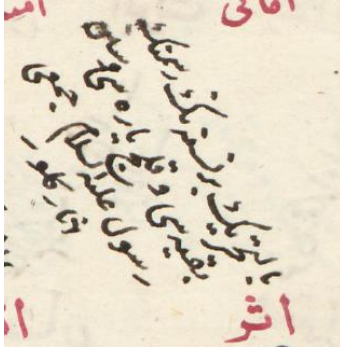
10. Görsel: 5081, vikaeye yaprakları.

Bir diğer vikaeye yaprağında da kısaltmalar görülmektedir:

11. Görsel: 5801, vikaeye yaprakları.

Eserden alınan örnek kelimeler ile *Ahter-i Kebîr* metninin kelimeleri karşılaştırıldığında ise metnin *Ahter-i Kebîr*'in bir muhtasarı olduğu ortaya çıkmıştır. Buna dair birkaç örnek aşağıda yer almaktadır:

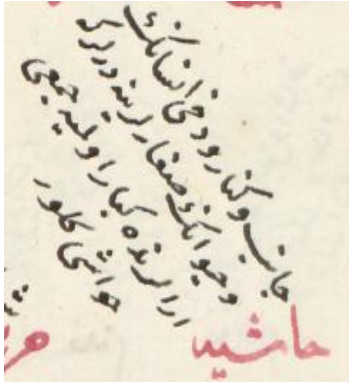
12. Görsel: 5801, 4a.

“Eşer - Bi't-tahrik bir nesnenün resminün baqiyesi ve kılıç yarası ve sünen-i Resül ‘aleyhi’s-selām, cem‘i āşār gelür.”

الآثر - بانفتحتين برنسته نك رسمتك
بقية مي وقلیح ياره سي وسن رسول الله
صلى الله تعالى عليه وسلم جعي مدله
آثار كلور ودخى عقب معناسنه استعمال
ايدرلر كسرله اوكجي يقال خرجهت على
اثره واثره اى عقبه .

13. Görsel: *Ahterî-i Kebîr*, s. 12.

“El-eşer - Bi'l-fethateyn bir nesnenün resminün baqiyesi ve kılıç yarası ve sünen-i Resülullah şalla'llahu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem, cem‘i medle āşār gelür ve daği ‘ağab ma‘nāsına isti‘māl iderler kesre işr gibi yuğālu ...”

14. Görsel: 5801, 13a.

“Hāşīye - Cānib ve kenār ve daği insanuñ ve hayvānuñ şığārlarına dirler ki aralarında kibār olmaya, cem‘i ḥavāşī gelür.”

الحاشية - جانب وكنار وانسانك
 وحيوانك صغارلری که ارالزنده کبار اولیه
 حاشیدیرلر جمعی حواشی کلور کما یقال
 حواشی الثوب جوانبه وعیش رقیق
 الحواشی ای واسعة طيبة .

15. Görsel: *Ahterî-i Kebîr*, s. 296.

“El-hâşiye - Cānib ve kenār ve insanuñ ve ḥayvānuñ şığārları ki aralarında kibār olmaya ḥāşiye dirler, cem‘ i ḥavāşî gelür kemā yuḫālū ...”

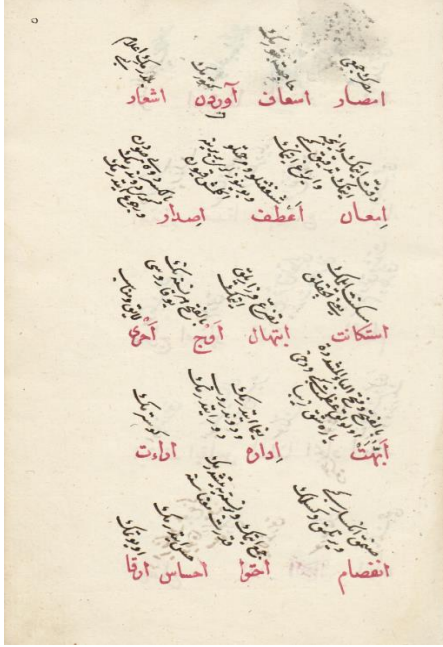
2.2. Nüsha

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar No. 5801’de *Lugat’a Dair Bir Risâle* ismiyle kayıtlı nüsha, 36 varaktan oluşan bir sözlük ve iki sayfalık fevaid kaydını içermektedir. Nüshanın cildi, pembe meşin cilt olup varak altın işlemeli zencirek, köşebend ve şemselerin yer aldığı nispeten yıpranmış bir cilttir. Sayfalardaki izlerden anlaşıldığı kadarıyla mıklep mevcuttur. Nüşhada yan kağıt olarak ebrulu yan kağıtlar kullanılmıştır. Nüşhada yer alan eserin zahriyesine muhtemelen kütüphane görevlisi tarafından kurşun kalemle “Lugat” kelimesi ve eserin eski demirbaş numarası olan 672 numarası yazılmıştır. Nüshanın sayfa boyutu 205x135 mm. olup kağıt rengi nohudîdir. Nüsha içerisinde yer alan eserde kullanılan hattın cinsi kaynak sözcüklerde nesih, hedef metinlerde ise taliktir. Mürekkep rengi ise kaynak ifadelerde kırmızı, hedef ifadelerde ise siyahtır. Sayfalar tek sütundan oluşmakta olup sayfalarda yer alan satır sayısı değişkenlik göstermekle birlikte genellikle 5 satırdan oluşmaktadır. Nüşhada 17. ve 27. varaklar eksiktir. Bunların dışında 9b, 12b, 15b, 16b, 19b, 33b ve 35b sayfaları boş bırakılmıştır. Nüşhada herhangi bir istinsah bilgisi yer almamaktadır.

Nüshanın bir özelliği olarak belirtilmesi gereken belki de en önemli husus, kaynak eserin yani asıl *Ahterî-i Kebîr* nüshasının ihtisar edilirken formunun değiştirilerek satırlı sözlük haline getirilmiş olmasıdır. Sözlük türü eserler, kaynak sözcük karşılığı hedef sözcük/ler şeklinde oluşturuldukları için büyük ölçüde satırlı tercüme tekniğinin yapısal ve işlevsel mantığına uygundur. Bu bağlamda *Ahterî-i Kebîr*’in yaygın ve kullanımda olan bir sözlük olması, daha kısa ve öz bir halde kullanılması ihtiyacı, okurun kullanımının daha da pratik hale getirilmesi gibi gerekçeler eserin bu nüshada biçimsel değişikliğe uğratılarak satırlı sözlük formuna dönüştürülmesinin sebepleri olabilir. Bu biçimsel değişiklik durumu, bir başka nüshada gerçekleşmeyebilir; eser bir başka nüshada direkt orijinal haliyle de ihtisar edilebilir. Ancak bu nüshada gerçekleşen bu durumun eserin türü ile yani bir sözlük olması ile bağlantısı olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

Muhtasar *Ahterî-i Kebîr* nüshası kaynak metnin Arapça -yer yer Farsça- hedef metnin ise Türkçe olduğu; okurun aradığı kelimenin karşılığını pratik bir şekilde bulabileceği

formatta hazırlanan, bazı kelimelerin gramer özelliklerinin belirtildiği, kaynak metin ile hedef metnin yazı karakteri, boyutu ve mürekkep renginin farklılaştığı, kaynak metnin altta, hedef metnin üstte yazıldığı, müellif/müstensih bilgisinin veya dibacenin yer almadığı ve kaynak kelimelerin Farsça olduğu kimi yerlerde (ف) kısaltmasıyla belirtildiği bir nüsha olduğu için satırlı sözlük literatürünün bir parçası olmaktadır. Bu ifadeleri, eserden alınan bir görselle belirtmek yerinde olacaktır:

16. Görsel: 5801, v. 5a.

اشعار Bildürmek i' lām gibi.	آوردن ف Getürmek.	اسعاف Hâcet bitürmek.	امصار Mışruñ cem' i.
إصدار Bi'l-kesr deveyi şudan geri döndermek ve rücū' itdürmek.	أوج Bi'l-feth her nesnenüñ yuğarusı.	أعطف Şefkatlü ve merhâmetlü ve boynuzların birin yana egilmiş koyun.	إمعان Diğkat itmek ve ince itmek tedkîk gibi ve irâğ itmek.
آخرى Lâyık ve münâsib.	أوج Bi'l-feth her nesnenüñ yuğarusı.	ابتهاال Tazarrü' ve zârîlik itmek.	استكانت Meskenet eylemek ya' nî alçaçlık.

ارات Göstermek.		إدارة Yağma itdürmek ve döndürüp devr itdürmek.	آبَتْ Bi'l-feth ve fethü'l-bā'i'l-müşeddede ululuk 'azamet gibi ve daği yaraşıq zibā.
ارقا Uyutmaq.	احساس His itdürmek.	احتوا Cem' itmek ve bir nesneye yetiřdürmek kudret ma' nāsına.	انقسام Şınmaq inkisār gibi ve yırtılmaq ve kesilmek.

Eserin 5a sayfası incelendiğinde öncelikle ilk dikkat çeken mürekkep rengindeki farklılıktır. Kırmızı ve siyah mürekkebin iki ayrı yapı oluşturduğu çok açık bir biçimde görülmektedir. Arapça olan kaynak ifadeler kırmızı mürekkeple, Türkçe olan hedef ifadeler ise satırın üst kısmına siyah mürekkeple yazılmıştır. Bazı kelimelerin karşılığı tek bir kelime ile karşılanırken bazı kelimelerin karşılığı ise daha geniş olarak verilmiştir. Farsça bir fiil olan “äverden” kelimesinin alt kısmına “ف” kısaltmasının konulduğu görülmektedir. “emšār” kelimesinin karşılığı için “mısr” kelimesinin cem'i denilerek, çokluk ifade eden bir kelime olduğu belirtilmiş; böylece gramere dair bir bilgi sunulmuştur. Kaynak ifadelerde kullanılan yazı stili ile hedef ifadelerde kullanılan yazı stilinin de farklılaştığı görülmektedir. Bu gibi özellikleri sebebiyle, incelediğimiz muhtasar *Ahterî-i Kebîr* nüshası satırlı sözlük geleneğinin bir parçası olmaktadır.

2.3. Eser

Sözlük, metin kısmı Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerden oluşan satırlı muhtasar bir sözlüktür. Kaynak ifadeler çoğunlukla Arapça fakat bazı kısımlarda ilave olarak Farsça, hedef ifadeler ise çoğunlukla Türkçe bazı kısımlarda ise Farsça olarak verilmiştir. Sözlük, bâblardan oluşmakta olup bâblar elifba sırasıyla ilerlemektedir. Bâblar içerisinde yer alan kelimelerde sadece ilk harf esasına göre bir tertip mevcuttur.

2.3.1. Bâblar

Sözlük, başlık olarak toplamda 26 bâbdan oluşmaktadır. Ancak bazı bâbların başlıklarının eksik olduğu görülmektedir. “Bâbü'r-râ” ve “Bâbü'l-lâm” başlıkları eser içinde yer almamaktadır. “Bâbü'r-râ” bölümünün sadece başlığı yer almamakta olup ilgili bâbin harfiyle başlayan kelimeler sözlük içerisinde bulunmaktadır. Fakat “Bâbü'l-lâm” bölümünün hem başlığı hem de lâm harfiyle başlayan kelimeler sözlükte yer almamaktadır. Aşağıda bâbların isimleri ve hangi bâbda kaç kelimenin yer aldığını gösteren bir tablo yer almaktadır:

	Bâb	Kelime Sayısı
1	Bâbü'l-elif	130
2	Bâbü'l-bâ'	48
3	Bâbü't-tâ'	101
4	Bâbü'ş-şâ'	31

5	Bâbü'l-cîm	26
6	Bâbü'l-ḥâ'	30
7	Bâbü'l-ḥâ'	27
8	Bâbü'd-dâl	29
9	Bâbü'z-zâl	17
10	Bâbü'z-zâ'	10
11	Bâbü's-sîn	45
12	Bâbü'ş-şîn	25
13	Bâbü's-şâd	20
14	Bâbü'z-zâd	7
15	Bâbü't-tâ'	10
16	Bâbü'z-zâ'	3
17	Bâbü'l-'ayn	42
18	Bâbü'l-ğayn	15
19	Bâbü'l-fâ'	30
20	Bâbü'l-kâf	26
21	Bâbü'l-kâf	21
22	Bâbü'l-mîm	174
23	Bâbü'n-nûn	50
24	Bâbü'l-vâv	26
25	Bâbü'l-ḥâ'	19
26	Bâbü'l-yâ'	7
		=969

2.3.2. Madde Başları

Muhtasar *Ahterî-i Kebîr*'de Arapça ve Farsça olmak üzere toplamda 969 madde başı yer almaktadır. Asıl *Ahterî-i Kebîr* metninde Farsça madde başları yer almamakta olup bu muhtasar nüshayı hazırlayan müstensih *Ahterî-i Kebîr*'den ihtisar yaparken ilave olarak birtakım Farsça sözcükleri de bu muhtasar sözlüğe eklemiştir; böylece hem muhtasar hem de ilaveli bir sözlük ortaya çıkmıştır. *Ahterî-i Kebîr*'in aslında olmayıp bu nüshada yer alan Farsça sözcükler ve karşılıkları aşağıda listelenmektedir:

	Madde Başı	Hedef İfade
1	آیا	Bi'l-medd 'aceb ma' nāsına
2	آوردن	Getürmek.
3	پایگاه	Mertebe
4	بوم	İqlim
5	باختن	Uyanmağ
6	باحه	Ṭa'ām ve sarāy ortası.
7	سیر بی	Çeçenüñ ve ayak altı.
8	بخت پیر	Çoca bahtlı ya' nî bahtsız.

9	پناه	Şıgıncak yer.
10	بخش	Bağışlamak.
11	بدرقه	Žıyq ve kulağuz.
12	بروز	-
13	پود	Arğaç.
14	پهنا	Enlü ‘ arîž gibi.
15	برداشته	Qaldırılmış.
16	پیرامن	Etrāf.
17	پرنیان	Bir nev‘ i kumaş.
18	پاشیدن	Şaçmaq.
19	پیوسته	Muttaşıl
20	بندرگاه	-
21	برنا	Yigit
22	تُند	Yavuz.
23	چشم تند	Açgözlü.
24	کنکنای	-
25	جهاندار	Cihān tütıcı.
26	چسبان	-
27	سای چهره	Yüz sürici.
28	خسپاره	Çüb pāresi.
29	خزیدن	Emeklemek eţfāl gibi.
30	خوانسلار	Çāşni-gİR.
31	داده	Virilmiş.
32	دوز دیده	Göz dikici.
33	دوان	Yelici.
34	دستور	İzn ve icābet ve ol defterdür ki şāhib-i dīvān anı imām ve muqtedā tatarlar ya‘ nī anuñ muḥabbetiyle ‘amel iderler ammā dālün zammesiyle olmak meşhürdür.
35	رُوفته	Süpürülmüş.
36	رهباب	Yol bulmaq
37	رويمال	Yüz sürmek.
38	روبراه	Yüz yolda.
39	زبور	Zinet.
40	زانو	Diz.
41	سود	Fā’ide.
42	فروبرده سر	Baş aşağı iltmiş.

43	سرپرده	Ol perdedür kim pâdişâhlar sarâylarında hâtunlar öñlerine tûtar ve hayme etrâfına çekerler havlı olur.
44	سالخورده	Yaşlu.
45	سمندر	Āteş içinde gezer bir maḥlûkuḡ ismidür.
46	شهریار	Pâdişâh.
47	شهینشاه	Pâdişâh.
48	شکیب	Sabr.
49	شیلان	Simât-ı şâhî.
50	غنودن	Imızganmaḡ.
51	فرسودن	Sürmek.
52	فرمانران	Fermân sevici.
53	فسرده	Ṭoḡmuş
54	کُرسنه	Aç.
55	کامیاب	Murâd bulıcı.
56	کامبین	Murâd görücü.
57	گزند	Żarar.
58	کرت	Ḳurt.
59	کیتی	Cihân.
60	کردار	İsti' mâlde 'amel ma' nâsına.
61	کداختن	Erinmek.
62	فروش چو نما کندم	Hîle-kâr ve mürâyî ve şûret uğrusı.
63	نژاد	Arık.
64	نگران	Naẓar idici.
65	نماینده	Gösterici.
66	نیرنک	Hîle.
67	نبتیز	Gâyetde ucı sivri olan nesne.
68	وزان	Esici.
69	همایون	Mübârek.
70	همواره	Dâ'imâ.
71	همانآ	Yaḡında isti' mâl olunur.
72	همانا	Şöyle ve ger ve şanursın ve hem ve endâm ve ḡayl.
73	همین	Hem-çüninden muḡaffedür ancaḡ ve şöyle dimekdür.
74	همچنان	Ancılayın.
75	همچنین	Buncılayın.
76	که همانا	Öyle tût ki.

77	همچو	Kelime-i teşbihdür gibi ma' nāsına.
78	همیشه	Dā'im ve qadīm.
79	همانا	Bīzārī.
80	يکه	-
81	يکان	Erken ma' nāsına.
82	يکسر	Bir uğurdan.
83	يکناز	Cenge yalnız giren.

Muhtasar *Ahterî-i Kebîr*'de 83 tane ilave edilmiş Farsça madde başı yer almaktadır. Bunların yanı sıra birkaç madde başının karşılığı da *Ahterî-i Kebîr*'in asıl metninde Farsça olmamasına rağmen Farsça olarak verilmiştir:

والفاضل اساحل اى العري	Pizişkân tabibler.
اطناب	Dırāz keşiden.
انسهاب	Bisyār güften.
بها	Zibāyî şoden.

Sonuç

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 5801 numarada "Lugat'a Dair Bir Risale" ismiyle kayıtlı eser hakkında yaptığımız bu çalışma neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Öncelikle adı geçen eserin Osmanlı dönemi sözlük literatürü içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan *Ahterî-i Kebîr*'in bir muhtasarı olduğu tespit edilmiştir. *Ahterî-i Kebîr*'in 24497 madde başından oluşan geniş hacmi bahsi geçen muhtasar sözlükte 969'a indirgenmiştir. 26 bâb ve 969 madde başından oluşan muhtasar sözlüğün içerisinde 83 tane Farsça madde başı yer almaktadır ki bunlar *Ahterî-i Kebîr*'in asıl metninde bulunmamaktadır. Bu yönüyle muhtasar sözlük, "ilaveli" olma özelliği kazanmıştır. Bunun yanı sıra 4 tane Arapça madde başına da Farsça karşılık verilmiştir.

Çalışmamızda ulaştığımız neticelerden bir diğeri ise ihtisar eylemi esnasında, nüshanın biçimsel değişikliğe uğratılarak klasik sözlük formunun satırlı sözlük formuna dönüştürüldüğünün tespitidir. Bu durum Osmanlı dönemi telif türleri hakkında önemli bir veri sunmakta olup bunun yanı sıra özelde satırlı sözlük literatürü genelde ise satırlı tercüme literatürü için oldukça büyük öneme sahiptir. Muhtasar ve ilaveli *Ahterî-i Kebîr* nüshası, şekli ve içerik unsurlarıyla yani kaynak ifadeler ile hedef ifadelerin farklı yazı stili, farklı mürekkep rengi, farklı yazı boyutuyla kurgulanması; genellikle kelime karşılığı kelime veya yerine göre kelime karşılığı geniş izahlara yer vermesi, birçok satırlı sözlük örneğinde görüldüğü gibi satırların üstüne karşılıkların yazılması gibi özellikleri sebebiyle satırlı sözlük literatürünün bir parçası olmaktadır.

Kaynaklar

- Ahterî Mustafa bin Şemseddin. (1294/1877-78). *Ahterî-i Kebîr*, Matbaa-i Amire.
- Ahterî Mustafa Muslihuddin el-Karahisarî. (2017). *Ahterî-i Kebir*. (haz. Ahmet Kırkkılıç & Yusuf Sancak). TDK Yayınları.
- Birnbaum, E. (2002). Interlinear translation: The case of the Turkish dictionaries. *Journal of Turkish Studies (TUBA)*, 26(1), 61-80.
- Hassan, M. (2017). *16. yüzyıla ait Arapça Türkçe sözlük Mirkatü'l-Luga (Metin-inceleme-dizin)*. (Tez No. 454858) [Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi].
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Hatib Rüstem el-Mevlevî, *Vesiletü'l-Makâsîd ilâ Ahseni'l-Merâsîd [fi Lügati'l-Fürs]*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 4081.
- Lugat'a Dair Bir Risale*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 5801.
- Lugat-ı Farsî*, İBB Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, No: K0262/2.
- Lugat*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 2015.
- [*Lugat*], İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, Türkçe Yazmalar, No: 3707.
- Lugat*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No: 2427.
- Kalsın, Ş. & Kaplan, M. (2009). Müellifi meçhul bir lugat: Haza Kitab-ı Lugat-ı Dânisten. *Journal of Turkish Studies*, 4(4), 555-598.
- Kartal, M. (2013). *Ahterî-i Kebîr ve sözlükbilim açısından değeri*. (Tez No. 336057) [Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Kılıç, H. (1989). "Ahterî", *DİA*. C. 2. (s. 184-185). TDV Yayınları.
- Murad, S. (2019). *Lugat-ı Müşkilât-ı Eczâ Dervîş Siyâhî Lârendevî (Giriş-inceleme-metin-dizinler)*, C. 2. (Tez No. 253373) [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi].
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Mustafa b. Şemseddin el-Karahisarî el-Ahterî, *Ahterî-i Kebir fi'l-Luga*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 1540.
- Öz, Y. (2010). *Tarih boyunca Farsça-Türkçe sözlükler*. TDK Yayınları.
- Poçan, T. (2017). *Türkçe satıraltı bir sözlük: Kitâbü'l-Müsellese*. (Tez No. 463213) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>

- Uygun, M. (2014). *Çulluk Kapan Lugati (İnceleme-metin-dizin)*. (Tez No. 377762) [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp>
- Turan, F. (2001). *Eski Oğuzca sözlük Bahşayış Lügati*. BAY Yayınları.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb*. TDK Yayınları.
- Zemahşerî, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi, No. 2768.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.
